

Özgün Makale

İmparator Zeno Dönemi'nde Cilicia ve Isauria'da Kilise İnşa Faaliyetleri¹

Church Building Activities in Cilicia and Isauria During the Emperor Zeno Period

Murat ÖZYILDIRIM²-Yavuz YEĞİN³

Öz

Doğu Roma İmparatorluğu için V. yüzyıl siyasi ve dinî bakımdan karışıklıkların olduğu dönemdir. II. Theodosius'un 450 yılında ölümünün ardından başa geçen Marcianus (450-457) döneminin ilk önemli dinî olayı Chalcedon Konsili'nin toplanması olur. Çift Doğa Öğretisi (*diophysist*) yaklaşımının konsilde galip gelmesi ile kilise-devlet arasındaki mücadele, farklı bir boyut kazanır. Bu kargaşa döneminde tahta Marcianus'tan sonra Leo (457-474) oturur. Leo ile Constantinopolis'te isyancı bir topluluk olarak bilinen Isaurialıların etkileri görülmeye başlar. Leo'nun kızı Ariadne ile evlenen Isaurialı Zeno'nun (474-491) Constantinopolis'te imparator olması ile Isaurialıların etkileri daha da artar. Bu çalışma, tahtta bulunduğu süre boyunca gerek Isaurialıları gerekse Isauria'yı ekonomik ve inşa faaliyetleri bakımından kalkındıran Zeno dönemi ve bu dönemdeki yapılaşma faaliyetlerini incelemektedir. Çalışmanın ana amacı, Zeno'nun Isauria bölgesinde yaptırdığı ya da yapımını finansal olarak desteklediği yapıları ele almaktır. Bu çerçevede 2011 yılından başlayarak arkeolojik kazıların sürdürüldüğü Olba Manastırı da İmparator Zeno döneminde inşa edilen bir yapı olarak değerlendirilmektedir. Cilicia ve Isauria bölgelerinde Zeno döneminde inşa edildiği düşünülen kilise ve manastır yapıları ile Olba Manastırı arasındaki plan ve mimari plastik süslemeler arasındaki benzerlik, bu yorumun somut bir kanıtıdır.

Anahtar Kelimeler: Isauria, Zeno, Erken Hıristiyanlık, Kilise Mimarisi, İnşa Faaliyetleri.

Abstract

Regarding political and religious developments, 5th century is chaotic for the Roman Empire. After the death of Theodosius II. in 450 AD, Marcianus (450-457) took over the control and the first religious event of his time is the council of Chalcedon Chalchedon Consular gathering. With the prevail of the Dual Nature Doctrin (*diophysist*) in the counsil, struggle between the church and the state turned into a different phase. In this turbulent period, after the Marcianus, Leo (457-474) succeeded to the throne. In Leo's time, the influence of Isaurians who were known as a rebellious community in Constantinople started to appear. When Zeno of Isaurian (474-491) married the daughter of Leo and ascended the throne, the Isaurian influence became more apperent.

¹ Makale başvuru tarihi: 27.08.2019, makale kabul tarihi: 05.09.2019.

² Öğr. Gör., Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, muratozyildirim@mersin.edu.tr. ORCID No: 0000-0003-2885-6700.

³ Dr., Ardahan Üniversitesi, İnsanî Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, yavuz.yeginoo2@gmail.com. ORCID No: 0000-0001-7901-6352.

In this paper it is argued that the architectural aspect and economic condition improved in Isauria through the construction activities in the reign of Zeno. The aim of the study is to examine the construction projects and financial support of Zeno in the region. In this context, it is evaluated that Olba Monastery at which excavations started in 2011 is one of the Project in Zeno building programme. Similarity between the churches and monastery buildings -which are thought to be constructed in Zeno's time in Cilicia and Isauria regions- and Olba Monastery, in terms of plan, architectural plastic and ornaments is concrete proof of this idea.

Keywords: Isauria, Zeno, Early Christianity, Church Architecture, Building Activities.

Giriş

Roma İmparatorluğu'nda V. yüzyıl hem siyasi hem de teolojik bakımdan çalkantıların olduğu bir dönemdir. Bu yüzyıl, art arda toplanan konsillerde Hıristiyanlığın dinsel ve yönetsel bakımdan şekillendiği en önemli zaman dilimidir (Canevello-Özyıldırım, 2009, s. 25).⁴ Aynı yüzyıl, Doğu Roma tahtında çeşitli sıkıntıların olduğu döneme de tekabül etmektedir. Bu kargaşa döneminde ön plana çıkan halklar arasında isyancı Isaurialılar, önemli bir yere sahiptir. Isaurialılar, Roma İmparatorluk döneminden başlayarak, Geç Antik Çağ'da etkilerini artırıp bunu Doğu Roma siyasetini doğrudan etkileyecek egemenlik mücadelesine çevirmektedir.⁵ Isaurialıların İmparator Leo (İmp. 457-474) döneminin başlarında orduda önemli görevler alan, korkusuz bir halk olarak tanımlandıkları bilinmektedir (Greogory, 2008, ss. 114-115; Erten, 2014, s. 59).

Yönetimin V. yüzyılda Isauria kökenli Zeno'ya⁶ (İmp. 474-475 - 476-491) geçmesi ile Isaurialıların Doğu Roma imparatorluğu'nda etkileri önemli ölçüde artar. Zeno'nun I. Leo ile ilişkisi, yönetimde yükselme hırasının en önemli adımını oluşturmaktadır. Bir süre sonra Leo'nun kızı Ariadne ile evlenen Zeno, Constantinopolis'teki durumunu daha da güçlendirir. Leo döneminde önemli bir askerî konuma yükseltilen Zeno, göreve başlamasının ardından Roma ordusuna birçok Isaurialı asker alır ve orduyu kendi taraftarı olacağı kuşku götürmez bu Isaurialı askerlerle güçlendirir. Ancak Zeno'nun kazandığı bu konum, Isaurialıları kaba ve güvenilmez bulan Constantinopolis halkı arasında hiç hoş karşılanmamaktadır. Öte yandan Zeno, sefa içinde yaşamakta ve imparatorluğun karşı karşıya kaldığı sorunlarla doğrusu pek de ilgilenmemektedir. Sonunda Basiliscus ve yandaşları, Zeno'nun bu sorumsuz davranışlarını aleyhine kullanarak Zeno'nun tahtı kaybetmesi ile sonuçlanacak bir isyan başlatır. Zeno, tahtından indirilir ve memleketi olan Isauria'ya kaçar (Canevello-Özyıldırım, 2009, ss. 17-19).

Bundan sonraki süreç Zeno'nun Isauria'da geçireceği ve Constantinopolis tahtına tekrar çıkmasına kadar olan yaklaşık iki yıllık süreyi kapsamaktadır.

Zeno'nun 476 yılında ikinci defa imparator olması ile birlikte Isauria'da önemli mimari yapısal değişiklikler kendini göstermeye başlar. Isauria'daki kilise ve manastır yapılarının inşasına Zeno'nun döneminde hız verildiğini hem yazılı kaynaklar hem de arkeolojik veriler doğrulamaktadır. Cilicia ve Isauria bölgelerinde Zeno dönemi inşaat faaliyetleri konusunda tartışmalar

⁴ Çalışmamızda coğrafi adlandırmalar, kent isimleri ve şahıs adlarının yazımında Öğr. Gör. Murat Özyıldırım (MA) tarafından hazırlanan çalışmalar temel alınmaktadır. Söz konusu çalışmalar şunlardır: Özyıldırım, M. (1998) "Klasik Arkeoloji'de Eski Yunanca ve Latince Sözcüklerin Kullanım Yanlışları", Olba I, Mersin; Özyıldırım, M. (2009). "Kilikia Bölgesi Eskiçağ Yer Adlarının Türkçede Kullanımı Üzerine Düşünceler", Uluslararası Mersin Sempozyumu, 19 Kasım 2008, Mersin.

⁵ Isaurialıların kökeni ve Roma'nın egemenliği boyunca çıkardıkları isyan hareketleri için bkz: Ünal-Girginer, 2007, s. 247.

⁶ Zeno'nun Constantinopolis'e gelmeden önceki yaşamı üzerine bilinenler sınırlıdır. Buna göre Photius, Zeno'nun imparator olmadan önceki adını Tarasicodissa olarak yazmaktadır (Photius, 79-104). Tarasicodissa'nın doğum yeri kesin olarak bilinmemekle birlikte, Isauria'da bulunan Codissus'ta doğduğu sanılmaktadır. Zeno'nun yaşam öyküsü üzerine yapılan ayrıntılı bir çalışma için bkz.; Canevello-Özyıldırım, 2009.

olmakla birlikte, bölgede yapım etkinliklerinin en parlak evresinin V. yüzyıl ortalarından Zeno'nun öldüğü 491 yılına dek olduğu, bilim çevrelerinde genel olarak kabul edilmektedir ki bu satırların yazarları da söz konusu görüşe katılmaktadır (Gough, 1985, s. 33).

Zeno'nun manevi dünyası ve faaliyetleri hakkında bilgi veren önemli bir kaynak Evagrius Scholasticus'un *Historia Ecclesiastica* (Kilise Tarihi) adlı eseridir (Evagrius Scholasticus, ss. 3-4). Ionnaes Moskos'a ait *Pratum Spirituale* adlı eserde anlatılan bir hikâyenin son bölümünde de Zeno'nun başış sever yönü vurgulanmaktadır (Moschos, s. 175). Moskos'un eserinde Zeno, başta kiliseler olmak üzere birçok yapı inşa ettiren bir hayırsever olarak tanımlanmaktadır.⁷ Son dönemdeki bazı çalışmalarda Zeno'nun yine kilise inşa etme ve hayırsever tarafı konu edilmekte, imparatorun "yorulmak bilmeyen bir kilise inşacı" olduğu vurgulanmaktadır (Megav, 2006, s. 400). Bu düşünce, başka araştırmacılar tarafından da onaylanarak Zeno, Doğu Roma İmparatorları içinde "büyük bir yapı mimarı" olarak tanımlanmaktadır (Krautheimer, 1986, s. 112).

Zeno dönemini anlatan Yunanca ve Latince eserlerin büyük çoğunluğu, Kilise Tarihçileri tarafından yazılan ve daha çok Hz. İsa'nın doğası üzerine dinî içerikli tartışmaları konu eden çalışmalardır. Bunlardan öğrenildiğine göre İmparator Zeno, Constantinopolis tahtını bıraktıktan sonra kaçarak memleketi Isauria bölgesine gelir. Yazılı kaynakların verdiği bilgiye göre ilk kaldığı yerlerden biri "Ourba"dır.⁸ Burada iki ayrı yerleşimde kaldığı aktarılmaktadır. Zeno'nun Isauria bölgesinde kaldığı diğer merkez, Sbide'dir. Bu durum, Zeno döneminde Sbide'yle birlikte Olba kentini de ayrıcalıklı bir konuma yükseltmektedir. Neticede Isaurialı olduğu bilinen Zeno'nun yeniden tahta çıktıktan sonra bütün bu bölgeye ayrı bir önem verdiği ve Isauria bölgesindeki kentleri kiliseler ile donattığı anlaşılmaktadır. (Özyıldırım–Ünal, 2011, s. 158).

Burada Zeno'nun memleketi olmanın dışında dindarlığı nedeniyle de Isauria'yı kiliselerle donattığı göz önünde bulundurulmalıdır. Evagrius Scholasticus, *Historia Ecclesiastica*'da Zeno'nun Constantinopolis tahtını bizzat Azize Thecla'nın teşviki ile ele geçirdiğini yazmaktadır. Isauria'nın *metropolisi* Seleucia ad Calycadnum'da MS I. yüzyılda Hıristiyanlığın bölgede Tarsuslu Paulus ile ismi anılan en ünlü din yayıcısı Azize Thecla, aynı zamanda Hıristiyanlığın ilk kadın *martyri* kabul edilmekte ve hatta Doğu Kiliseleri tarafından havariler ile eş tutulacak kadar yüceltilmektedir (Canevello, 2004, s. 266). Azize Thecla Kutsal Alanı'nın Doğu Akdeniz'de erken dönem Hıristiyanlığının en hızlı gelişip yayıldığı merkez olması, kentin önemini ayrıca vurgulamaktadır (Hellenkemper, 1986, s. 63).

İmparator Zeno Döneminde Cilicia ve Isauria'da Dinî Yapıların İnşaası

Yukarıda değinilen nedenlerle Zeno'nun kilise inşa ettiği merkez bölge, Isauria'dır (Kosinski, 2010, s. 203). Isauria'da İmparator Zeno tarafından yaptırıldığı tartışmasız kabul edilen en önemli yapı, Seleucia ad Calycadnum'da Azize Thecla Kutsal Alanı'ndaki Kubbeli Bazilika'dır (Kosinski, 2010, s. 205) (Resim 1). Guyer- Herzfeld tarafından Azize Thecla Kutsal Alanı'nda yapılan kazıların sonuçlarına göre, yerleşimdeki yapılar Zeno dönemi ile ilişkilendirilmektedir. Bahsettiğimiz gibi bu yapı gruplarından özellikle Thecla Bazilikası ile Kubbeli Bazilika öne çıkmaktadır. Meryemlik – Corycus isimli çalışmalarında kutsal alandaki yapıları gerek mimari gerekse tarihi gelişimleri bağlamında ele alan araştırmacılar bu yapılardan özellikle Kubbeli Bazilika'nın Zeno dönemine

⁷ Detaylı bilgi için bkz: Kosinski, 2010, s. 203.

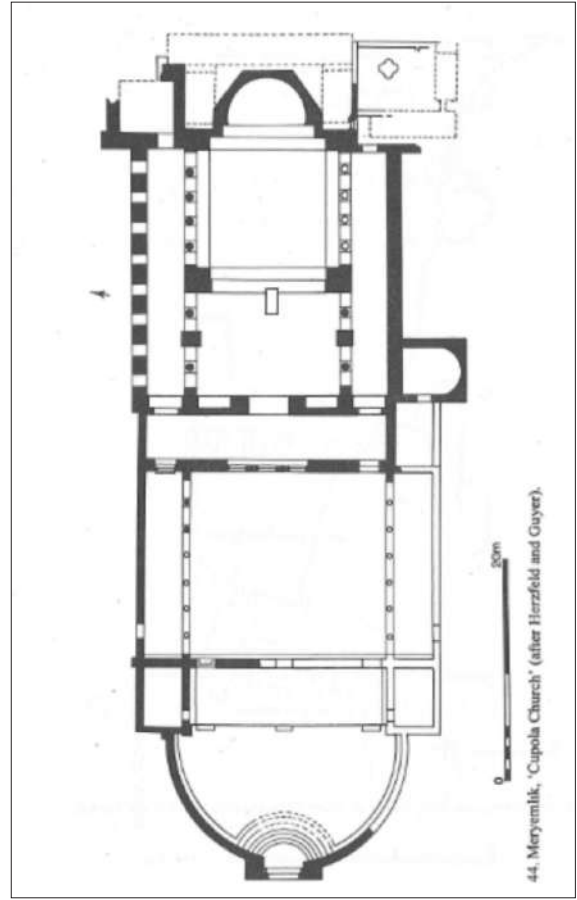
⁸ Canevello-Özyıldırım, 2009, s. 25. "Ourba" olarak geçen yerin bugünkü Olba olduğu düşünülmektedir. Olba adının yazılı kaynaklarda bu şekilde kullanıldığı bilinir. Theophanes de (760-818) Olba kentinden Ourba ya da Orba olarak söz etmektedir: The Catholic Encyclopedia 1912, "Olba".

yakın duran mimari özellikler taşıdığını ortaya koymaktadırlar. Kubbeli Bazilikaların gelişmelerinin Anadolu için en yüksek noktaya Constantinopolis örneklerinde ulaştığını düşünülmeyle birlikte, Azize Thecla Kutsal Alanı'nda yer alan Kubbeli Bazilika'nın bu tipin eski bir örneği olduğu düşünülmektedir. Mimari stil ve gelişim bakımından yapının Iustinianus Dönemi öncesine tarihlendirilebileceği belirtilmektedir. Mimari plastik detaylarda görülen özellikler V. yüzyılın ikinci yarısında Prokonessos mermer ocaklarında hazırlanmış eserlerin özelliklerini yansıtmaktadır. Buna göre söz konusu Kubbeli Bazilika 450-500 arasındaki bir zaman diliminde yani Zeno'nun egemenlik dönemleri ile uyumlu bir süreçte yapılmış olmalıdır. Kubbeli Bazilika'nın mimari yapımında Constantinopolisli ustaların etkileri öne çıkmakla birlikte, başkent atölyelerinde yetişmiş ve sonrasında Isauria bölgesine gelmiş yerel yapı ustalarının da bu yapıda çalışmış oldukları önerilebilir.⁹

Kubbeli Bazilika dışında Zeno dönemi ile ilişkilendirilen ve mimari plan ve süslemeleri bakımından çok fazla farkın bulunmadığı bir diğer yapı ise Thecla Bazilikasıdır (Resim 2). Tarihsel kayıtlar söz konusu yapıyı Zeno'nun tahta ikinci kez geçmesi olayı bağlamında ele almakta ve Zeno'nun tahta yeniden geçmesini sağlayan Azize Thecla için yaptırılan bazilikayı kaydetmektedir.

Scholasticus'un metninde Zeno'nun Azize Thecla Kutsal Alanı'nda kilise inşa ettirmesi şöyle anlatılmaktadır (*His. ecc. III. 8*);

Resim 1: Azize Thecla Kutsal Alanı Kubbeli Zeno Kilisesi Planı (Hill, 1996).

Resim 2: Azize Thecla Bazilikası.

⁹ Herzfeld-Guyer, 1930, ss. 72-73; Kubbeli bazilikalar, sofistike formunu başkentteki Hagia Sophia'da göstermektedir ve bunların temsil edildiği çok sayıda örnek Cilicia - Isauria bölgesinde bulunmaktadır. Seleucia ad Calycadnum'daki kubbeli bazilika, Corycus ve Dağpazarı Mezar Kilisesi, Alakilise ve Alahan'daki kiliselerin bu yapıların prototipi olduğunu düşünülmektedir: Hill, 1996, s. 50. Bunun yanında Hagia Sophia'nın plan ve diğer özellikler bakımından Isauria kiliselerinden ayrıldığı bilinmektedir. Isaurialı yapı ustalarının iyi eğitimleri ve birçok yapıda çalıştıkları bilinmekle birlikte, Isauria'da bu plan tipindeki yapıların VI. yüzyıldan önce ortaya çıkmadığı bazı araştırmacılar tarafından belirtilmektedir. Bu görüşü savunanlar, söz konusu Kubbeli Bazilika plan tipinin erken örneklerinin ana vatanı olarak Kuzey Mezopotamya'yı önermektedir: Keser Kayaalp, 2008, s.49.

Rivayete göre ilk kutsal din şehidi Thecla, Zeno'yu tahtı ele geçirmesi için teşvik edip, ona imparatorluğu yeniden inşa etme sözü verince Zeno, işgalcileri hediyelerle kandırıp Constantinopolis'e çıkarma yaptı. İmparatorluğu'nun ikinci yılında olan Basiliscus'u tahtından indirip onu, kutsal yerlere yaklaştığında düşmanlara teslim etti. Aynı Zeno, Isaurialıların topraklarının yakınında olan Seleucia ad Calycadnum'daki ilk kutsal din şehidi Thecla anısına muazzam büyüklükte ve güzellikle bir kutsal bina yaptırdı. Günümüzde hâlâ ayakta olan bu yapıyı imparatorluk bağışlarıyla donattı.

Scholasticus'un metninde geçen söz konusu kilise binası, Seleucia ad Calycadnum'da Azize Thecla'nın inzivaya çekildiği mağaranın üzerine *apsisi* gelecek biçimde yapılan kilisedir (Scholasticus, Hiss. Ecc, III: 8; Canevello-Özyıldırım, 2009, s. 20).

Scholasticus'un aktarımı, söz konusu yapının Zeno dönemi ilişkilendirilmesinin tek nedeni değildir. Kubbeli Bazilika ile olan mimari yakınlık ve güçlü başkent karakteri yapıyı söz konusu döneme tarihlenen en önemli nedenlerinden biridir.¹⁰ Öte yandan Scholasticus'ta verilen bilgilere şüpheli yaklaşacak olursak, farklı sonuçlara ulaşmak mümkün olabilir. Azize Thecla Kutsal Alanı'nın I. yüzyıldan beri kutsiyetinin olduğu bilinmektedir. Bölgeye yaptığı gezi sırasında kutsal alandaki muhteşem yapıları gördüğünü belirten Egeria'nın 381 yılındaki notlarına bakıldığında, Zeno'dan çok önce kutsal alanda çeşitli yapıların bulunduğunu düşünmemiz mümkündür. Bu bilgilerden Scholasticus'un metninde bahsedilen Thecla Bazilikası'nın Zeno döneminde yeniden inşa edilme yerine, başkentten sağladığı bağışlarla donatıldığı ve yenilendiği şeklinde bir çıkarım yapılabilir (Guyer-Herzfeld, 1930, s. 32).

Azize Thecla Kutsal Alanı'nın Zeno'dan çok önce dini öneminin bulunduğu bilinmektedir (Davis, 2008, s. 37). Söz konusu kutsal alanda İmparator Zeno dönemi yapılaşmasından önce bazı kilise ve kutsal yerlerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Egeria, Kudüs'ü ziyaret edip hacı olmasını ve yolculuğu sırasında uğradığı yerleri oldukça ayrıntılı olarak anlattığı günlüğünde, 384 yılı Mayıs ayında Cilicia ve Isauria'ya geldiğini yazmaktadır. Tuttuğu günlükten döneme ait birçok bilgi öğrenilen hacı Egeria, bu yolculuğu sırasında Seleucia ad Calycadnum'da bulunan Azize Thecla Kilisesi'ne gidip burada iki gün kaldığını belirtmektedir. Egeria, Azize Thecla Kilisesi'ni anlatarak mimari yapısından çok hoşlandığını belirtmektedir (Davis, 2008, s. 37). Egeria günlüğünde bu gezisini şöyle anlatmaktadır;

Tarsus'taydım. Azize Thecla'nın kutsal mekânı, Tarsus'tan sadece üç günlük mesafedeydi... Seleucia, Tarsus'a çok yakın olduğu için buraya gitmeyi çok arzu ettim ve yola çıktım. Cilicia'dan deniz kenarında bulunan Pompeiopolis denen kente geldim. Oradan Corycus'a geçtim ve bir gece kaldım. Üçüncü gün gündüz Seleucia ad Calycadnum kentine vardım. Geceyi geçirmek için akşam vakti tepeyi tırmandım. Kilise, bu tepe üzerine kurulmuştu ve Thecla'nın mezarı bu kilisenin içindeydi. Kilisenin etrafında çok sayıda küçük odaları bulunuyordu. Bu odalarda rahip ve rahibeler kalıyordu. Orada sevgili arkadaşım Marthana'yı da gördüm. Marthana, bu odalardan sorumluydu. Tepenin ortasında, kilisenin çevresinde, geniş bir duvar bulunuyordu. Kutsal yeri ve kiliseyi Isaurialılardan koruyan bir bekçi vardı. Kilise ve mezar yeri çok güzeldi. Orada iki gün kalıp, dua ettikten sonra tekrar Tarsus'a geri döndüm (Canevello, 2004, ss. 263-264).

¹⁰ Guyer-Herzfeld ise bu yapıda başkentten ziyade Antiochia-Syria yapı etkilerinin olduğunu aktarmaktadır. Sütunlu bazilikal tip, apsis yanındaki iki yan mekân, sütunlarla ayrılmış nefler, üç kemerli narteksi ile Thecla bazilikası Syria etkilerini göstermektedir. Başkent ve Syria etkilerinin bir arada görülmesi, Syrialı yapı ustalarının başkentteki atölye ve okullarda aldıkları eğitimi kendi bölgelerine yansıtması ile açıklanabilir (Guyer-Herzfeld, 1930, s. 32).

Egeria, günlüğünde Azize Thecla Kutsal Alanı'na 384 yılında geldiğini belirtmektedir. Kentte kutsal alan ve kiliseyi gördüğünü yazan Egeria'nın verdiği bilgi, bölgedeki en erken Hıristiyanlık yapılarından birinden bahsettiği için şüphesiz önemlidir. Egeria'nın gördüğü ve anlattığı alandaki yapılar, ilerleyen zamanda Zeno, Doğu Roma tahtına tekrar çıktıktan sonra sağladığı desteklerle yeniden onarılmış ve yenilenmiş olmalıdır.

Azize Thecla Kutsal Alanı'nda bulunan üç kilise, bir hamam yapısı ve çok sayıdaki sarnıcın Zeno dönemine tarihlendirildiği bilinmektedir. Aslına bakılırsa bu bilgi, sadece Thecla için yapılan büyük bazilika için geçerli değildir. Azize Thecla Kutsal Alanı'ndaki diğer kilise yapılarının da yine Zeno'nun bağışlarıyla yaptırıldığı bölgede çalışma yapan araştırmacılar tarafından doğrulanmaktadır.¹¹ Ancak bunlardan kubbeli büyük bazilika hem arkeolojik hem de yazınsal olarak bizzat Zeno tarafından verilen bağışlarla yapıldığı kanıtlanan en önemli yapıdır (Hellenkemper, 1986, s. 67).

Bölgede Zeno tarafından yaptırılan diğer bir yapı Alahan yapı kompleksidir (Resim 3). Mimari, arkeolojik ve epigrafik veriler, bu yapının Zeno tarafından kurulduğunu göstermektedir.¹² Öte yandan yapının Zeno döneminde yaptırıldığına karşı çıkanlar da bulunmaktadır. Bu konuda Elton, yapıların küçük boyutlu olmalarını göz önüne almakta ve böylesi yapılar için imparatorluk desteğine ihtiyaç duyulmayacağını savunmaktadır. Dolayısıyla yapının finansörünün Zeno olamayacağı görüşündedir. Elton, tarihsel olarak da yapının onun dönemine verilemeyeceğini düşünmektedir. Ayrıca yapıdaki kazılarda ele geçen sikkelerin hemen hiçbirinin Zeno dönemine ait olmaması da Alahan manastırının Zeno dönemine ait bir yapı olarak değerlendirilemeyeceğini göstermektedir (Elton, 2002, ss. 153-157). Ancak Alahan yapı topluluğu, Zeno'nun finanse ettiği başka yapı toplulukları ile karşılaştırıldığında bu yapının da imparatorun döneminin bir eseri olduğu söylenebilir. Zeno'nun ölümü sonrasında yapının tamamlanamamış olması ayrı bir yorumdur. Bu durum, Zeno'dan sonra tahta geçen Anastasius döneminde (492-518) Isauria'ya gelen imparatorluk desteklerinin kesilmesi ile açıklanabilir (Kosinski, 2010, s. 206). Ayrıca Anastasius'un, Isaurialıların Constantinopolis'teki etkinliklerini bitirdiği ve onları Thracia bölgesine sürdüğü bilinmektedir.

Resim 3: Alahan Manastırını (Gough).

¹¹ Guyer-Herzfeld, 1930, ss. 73-74; Hellenkemper, 1986, ss.81-88; Hill, 1996, s. 51. Yine de bazı araştırmacılar sadece büyük kilisenin Zeno tarafından yaptırıldığını, diğer yapıların yerel yöneticiler tarafından yaptırıldığını savunmaktadır, Elton, 2002, s. 153. Guyer-Herzfeld tarafından Zeno Kilisesi olarak adlandırılan Azize Thecla Kutsal Alanı'ndaki kilisenin Zeno dönemine ait olmadığı öne sürülmektedir; Zeno Kilisesi, Alahan Doğu Kilisesi ve Dağ Pazarı kiliseleri arasındaki zamansal ve mimari bakımdan benzerlik bu kilisenin de başkentten gelen maddi destekler ile yapıldığı ortaya koymaktadır: Hild-Hellenkemper-Salies, 1990, s. 239.

¹² Hill, 1996, s. 51'de sadece kubbeli bazilikanın değil, tüm yapı kompleksinin Zeno tarafından kurulduğunu yazmaktadır. Harrison destekleyici bir bilgi olarak yapının 480 tarihinde yapıldığı belirtir. Harrison, 1993, s. 40.

Bölgedeki parlak dönemin ve canlı imar faaliyetlerinin Zeno'nun 491 yılında ölümüyle durakladığı arkeolojik verilerle doğrulanmaktadır; örneğin Alahan Manastırı'ndaki Batı Kilisesi ile Doğu Kilisesi arasındaki yürüyüş yolunun yapımının Zeno'nun ölümü sonrasında, başkentten gelen mali yardımların kesilmesi sonucunda hiçbir zaman tamamlanamadığı bilinmektedir (Gough, 1985, s. 33; Erten, 2014, s. 59). Öte yandan Zeno'nun ölümünden sonra Isauria'nın kıyı bölgelerinin karışıklıklardan kurtulamaması bu olaydan sonra bölgenin oldukça kaotik bir sürece girdiğini göstermektedir. Başa geçen İmparator Anastasius döneminde bölgede yeni bir isyanın patlak vermesi ve bu isyanın uzun bir süre devam etmesi bölgedeki imar faaliyetlerindeki duraklamanın olası nedenleri arasında sayılmaktadır (Karamut-Russell, 1999, s. 371).¹³

Cilicia ve Isauria bölgelerinde başka birçok kilisenin de İmparator Zeno'nun finansal destekleri ile inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir. Dağ Pazarı, Corycus, Alakilise, Anemurium ve Karlık kiliseleri Zeno'nun yapımını desteklediği yapılar içinde yer alır. Bunların Zeno dönemi yapıları olarak kabul edilmesinin en önemli nedeni mimari olarak sahip oldukları stil ve özelliklerin Zeno tarafından yaptırılan diğer kiliselerle benzerlikleri, mimari plastik ve dekorasyon açısından benzerlikler ve hemen hepsinin 5. yüzyıl yapıları yani Zeno'nun egemenlik döneminde yapılmış olmalarından kaynaklanmaktadır (Forsyth, 1957, ss. 234-236; Kosinski, 2010, s. 207).

Dağ Pazarı'daki (Dalisandus/Coropissus) üç nefli bazilikanın tarihi III. - IV. yüzyıldaki pagan tapınağına kadar uzanmaktadır. Yapının, V. yüzyılda bir Hıristiyan kilisesine dönüştürüldüğü araştırmacılar tarafından belirtilmektedir (Hill, 1996, ss. 151-155). Kilisede en dikkat çekici bölümlerden biri çeşitli kuşlardan oluşan *narteksin* zeminini kaplayan mozaiktir. Mozaik taban, Azize Thecla Kutsal Alanı ile ilişkilendirildiğinde, taban ve yapının restorasyonunun Zeno'nun hükümdarlık döneminde yaptırılmış olabileceği araştırmacılar tarafından önerilmektedir. Dağ Pazarı'ndaki Kubbeli Bazilika da (Resim 4) gerek mimari elemanlar gerekse *apsis* penceresindeki sütun başlıkları yönünden Alahan Doğu Kilisesi ve Corycus Mezar Kilisesi ile benzerlik taşımakta ve bunlar, "Kubbeli Bazilikalar" olarak sınıflandırılmaktadır. Dağ Pazarı'ndaki Kemerli Kubbeli Bazilika da bu mimari özellikleri nedeniyle Zeno dönemi yapısı olarak kabul edilmektedir (Hill, 1996, ss. 155-160).

Resim 4: Dağ Pazarı Kubbeli Bazilika (Headlam, 1892).

¹³ İsyanyı Antiochia ad Cragum'a yerleşen Selinuslu Longinos yönetmiştir. Longinos'un isyanı 498 yılına kadar devam etmiştir; Karamut-Russell, 1999, s. 371.

Zeno'nun finansal desteğiyle inşa faaliyetleri gerçekleştirdiği düşünülen diğer bir merkez ise Corycus'tur. (Resim 5.a-c). Buradaki dört kiliseden üçü V. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Bunlardan sur dışındaki mezar kilisesi (Kilise H) doğrudan Zeno dönemine tarihlenmektedir (Kosinski, 2010, s. 208). Bu kilise, Cilicia ve Isauria bölgelerindeki diğer Kubbeli Bazilikalar ile benzer özelliğe sahiptir. Bu benzerlik mimari düzenle mimari plastik ve dekorasyon özellikleri bakımından öne çıkmaktadır (Kosinski, 2010, 208). Corycus'taki Kilise A'nın Alahan ve Dağ Pazarı ile olan mimari benzerliği nedeniyle Zeno döneminde desteklenerek inşa ettirilmiş yapılardan biri olması gerekmektedir. Ayrıca Corycus'taki mozaikte yer alan "Barış Krallığı" anlamına gelen yazıt, İncil'de (İsaiyah II. 8) geçmekte ve bu da Gough'ın fikrine göre Zeno'nun Henotikon'u ile ilişkili olarak değerlendirilmektedir.¹⁴

Corycus'ta Kilise G olarak adlandırılan yapı da Zeno'nun imar faaliyetleri kapsamında yer alır. Üç nefli bazilikal plana sahip kilise Cilicia bölgesindeki tipik transept planlı kiliselerden biridir. Kentteki Kilise H ile ortak mimari özelliklere sahip olan yapının aynı mimarın bir eseri olduğu önerilmektedir (Hill, 1996, ss. 124-131; Kosinski, 2010, s. 208).

Mimari yapı ve elemanlar bakımından Zeno dönemi yapıları ile benzerlik gösteren bölgedeki diğer yapı, Silifke'nin 33 km kuzaybatısında yer alan üç nefli bazilikal planlı Alakilise'dir (Hild-Hellenkemper, 1990, s. 170). Anemurium'daki A-II, I no'lu kilisenin de Zeno dönemi ile ilişkilendirildiği bilinmektedir. Üç nefli bazilikal plana sahip kilise yapısı, zengin mozaik bezemeleri bakımından Zeno dönemi yapıları içinde sayılmaktadır. Mozaikte yer alan "Barış

Resim 5a: Corycus Mezar Kilisesi.

Resim 5b: Corycus Transeptli Kilisesi.

Resim 5c: Corycus A Kilisesi.

¹⁴ Gough, 1972, ss. 210-212. "Birleşme Fermanı" ya da "Henotikon" olarak adlandırılan, Zeno tarafından 482 yılında yayınlanan bir metindir. Yayınlanma amacı, Çift Doğacılar (*Diophysist*) ve Tek Doğacılar (*Monophysist*) arasında bir uzlaşma sağlayabilmektir. Hazırlanan bu metin, başta Antiochia ad Orontem olmak üzere Alexandria maior ve Hierosolyma (Kudüs) ve bunlara bağlı başpiskoposluklara gönderilir. Yayınlanan birlik metni sorunu kısa süreliğine çözer göründüyse de gerçekte tüm doğu kiliselerinin içten içe kaynadığı anlaşılmaktadır (Çelik, 1996, ss. 259-262).

Krallığı” yazıtının Corycus A Kilisesi’nde olduğu gibi Zeno dönemi ile bir tutulması, kilisenin de Zeno’nun dönemine tarihlenmesini sağlamaktadır (Hild-Hellenkemper, 1990, ss.181-187; Hild-Hellenkemper-Salies, 1990, ss. 270-272; Hill, 1996, ss. 83-84).

Benzer uygulama Adana, Kozan’da bulunan Karlık’taki kilise yapısında da vardır. Bu nedenle Karlık Kilisesi’nin de Zeno’nun imparatorluğunun son dönemlerinde (491) yaptırdığı kiliselerden olduğu düşünülmektedir. Kanlıdivane ve Öküzlü gibi kiliselerin de yine bu yapı programı kapsamında inşa ettirildiği, mimari düzen ve elemanlar aracılığıyla önerilmektedir (Kosinski, 2010, s. 209).

Yukarıdaki satırlarda bahsedilen kiliseler, İmparator Zeno döneminde gerçekleştirilen yapı aktiviteleri ile ilişkili olarak değerlendirilmiş ve hemen hepsi V. yüzyılın ikinci yarısı ile VI. yüzyılın başları arasındaki süre içinde kurulmuştur (Kosinski, 2010, ss. 209-210).

Görüldüğü üzere Zeno, Isauria’ya ayrı bir önem vermiş ve bölgeyi kiliselerle donatmıştır. Gerek plan bakımından gerekse mimari plastik eserlerin tarihlendirme için sağladığı ipuçları sayesinde bölgede Zeno dönemine atfedilen yapıların tamamı, V. yüzyılın son çeyreğinden VI. yüzyılın başları arasındaki zaman diliminde inşa edilmiştir. Bölgede kazısı tamamlanmış kilise ve manastır sayısı sınırlı olduğundan uzun bir süre Zeno dönemi ile ilişkili olduğu düşünülen yapı gruplarına bir yenisi eklenememiştir. Ancak Mersin’in Silifke ilçe sınırları içinde yer alan Olba kentinde 2010 yılından itibaren Prof. Dr. A. Emel Erten başkanlığında yapılan arkeolojik kazılar, bu konuda yeni yorumlar yapmayı mümkün kılmıştır. Manastır kazıları söz konusu Erken Hıristiyanlık dönemi yapıları hakkında yeni yorumlar yapmayı ve manastır bölgedeki diğer Erken Hıristiyanlık dönemi yapıları ile karşılaştırma olanağı sunmuştur. Özellikle yapının mimari plastiği ile ilgili eserler ile bölgede Zeno dönemi ile ilişkili olarak anılan diğer yapılar arasındaki benzerlikler Zeno döneminde bölgedeki yapı aktivitelerini kanıtlar niteliktedir.

Olba kentinde başlanan arkeolojik kazılar, kentin Eskiçağ’dan bu yana sürekli yerleşim bulunan bir merkez olduğunu kanıtlamaktadır. Kentte Roma mimarisinin tanıklığını en iyi yapan birçok Eskiçağ yapısında kazı çalışmaları yapılmaktadır. Bu kazı çalışmalarının gerçekleştirildiği alanlardan biri, kentin ve hatta bölgenin Erken Hıristiyanlık Dönemi’ne ışık tutan Olba Manastırı’dır¹⁵ (Resim 6-6a).

Resim 6: Olba Manastırı.

Resim 6a: Manastır Kuzey Kilisesi.

¹⁵ Olba Manastır kazıları için bkz: Özyıldırım, 2011-2012- 2013-2015-2017 ve 2018.

Yukarıda sözü edildiği gibi Isaurialı Zeno, tahttan indirildikten sonra Isauria'ya gelir ve burada yaklaşık iki yıl kalır. Isauria'ya geldiğinde kaldığı merkezlerden biri Theophanes'in eserinde Ourba ya da Orba olarak geçen Olba kentidir (Canello-Özyıldırım, 2009, s. 25). Bu önemli bilgi, zor zamanlarda kendisine kucak açan Isauria bölgesi kentlerine Zeno'nun tekrar tahta çıktıktan sonra sağladığı finansal desteği açıklamaktadır.

Olba Manastırı'nda altı kazı döneminden bu yana yapılan çalışmaların sonuçları, bize söz konusu yapı ile bölgedeki diğer Erken Hıristiyanlık Dönemi yapılarını karşılaştırma imkânı sağlamaktadır. Hem plan bakımından hem de mimari plastik eserlerin sağladığı yardım ile Olba Manastırı 5. yüzyılın ikinci yarısı - 6. yüzyılın başına tarihlenmektedir. Manastırdaki üç nefli bazilikal plana sahip Kuzey Kilisesi, Cilicia ve Isauria bölgelerindeki Erken Hıristiyanlık Dönemi kiliselerinin tipik bir örneğidir.¹⁶ Benzerlik Olba Manastırı Kuzey Kilisesi'nden ele geçen mimari ve *liturjik* taş eserlerde de görülmektedir (Resim 7, 7a ve 7b). Tüm veriler birleştirildiğinde Olba Manastırı'nın da Isaurialı İmparator Zeno'nun bölgede gerçekleştirdiği imar faaliyetleri kapsamında yapılmış olma önerisi doğrulanmaktadır. Manastır yapı topluluğunda yer alan üç adet kilise ve diğer merkez mekânlar mimari düzen ve plan bakımından Zeno tarafından bölgede yaptırılan diğer kiliseler ile yakın benzerlik göstermektedir¹⁷ (Resim 8).

Cilicia ve Isauria bölgeleri dışında Zeno'nun kiliseler inşa ettiği bölgeler içerisinde Mısır'daki Abu Mina, Suriye'deki Qal'at Sim'an, Filistin'de Gerizim, Kıbrıs'ta Campanopetra, Caria Bölgesi'nde Aphrodisias, Hellespontus'da Cyzicus ve Yunanistan'da Selanik gibi merkezlerdeki çok sayıda kilise örnek verilebilir. Oldukça geniş bir coğrafi alanda kilise inşa faaliyetleri gerçekleştirdiği anlaşılan İmparator Zeno'nun "kilise yapıcısı" ya da "kilise bağışçısı" gibi sıfatlarla anılması, bu dinî yapı çalışmalarına olan büyük desteğinden kaynaklanmaktadır (Kosinski, 2010, ss. 210-215).

Resim 7: Olba Manastırı'ndan Levha Örnekleri.

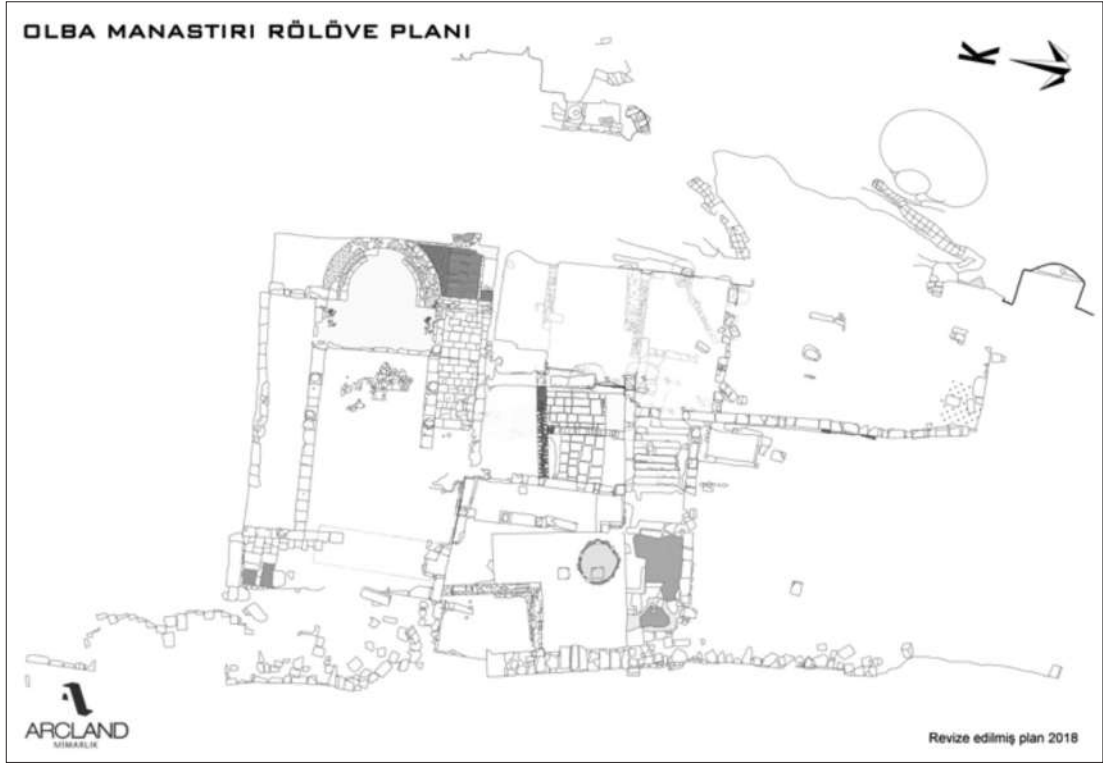
Resim 7a: Olba Manastırı'ndan Levha Örnekleri.

Resim 7b: Olba Manastırı'nda Bulunan Templon Payeleri.

¹⁶ Olba Manastırı Kuzey Kilisesi çalışmaları için bkz: Özyıldırım, 2016, ss. 181-203.

¹⁷ Olba Manastırı merkez mekânları hakkında bkz: Özyıldırım, 2013, ss. 213-225.

Resim 8: Olba Manastırı'nın 2018 yılı kazıları sonrası revize edilmiş planı.

Değerlendirme

Yukarıda sözü edildiği gibi Hıristiyanlık tarihinde IV. ve V. yüzyıllar art arda toplanan konsil-lerle Hıristiyanlığın dinsel ve yönetsel açılardan şekillendiği en önemli zaman dilimini oluşturmaktadır. Bu yönetsel ve dinsel gelişmeler ile ilgili en önemli başvuru kaynağı, kilise tarihçileri tarafından kaleme alınan eserlerdir. Doğu Roma İmparatorluğu'nda Hıristiyanlığın 313 yılında yayınlanan Milano Fermanı ile yasal bir inanç olmasını, 381 yılındaki I. Constantinopolis Konsili kararlarıyla devletin resmi dini olma süreci izlemiştir. Bu tarihten sonra hem başkent hem de eyaletler, yeni inancın en önemli göstergesi sayılan kiliseler ile donatılmıştır. Hellenistik ve Roma dönemlerinde Cilicia ve Isauria bölgelerinde askeri, kentsel mimarî ve tarımsal faaliyetler dikkat çekmektedir. Geç Antikçağ'da kent içlerinde mimari faaliyetlerde azalma görülürken, çok sayıda kilisenin kırsal alanlarda inşa edildiği bilinmektedir (Çakmak, 2011, s. 169). Roma İmparatorluğu'nun III. yüzyılda yaşadığı ekonomik kriz, toplumsal hayatta önemli sorunları beraberinde getirmiştir. Bu sıkıntılı dönemin sona ermesi ile birlikte imparatorluk genelinde olduğu gibi Cilicia ve Isauria bölgelerinde de ekonomik, toplumsal değişimler kendini göstermiştir. Araştırmalar, bu dönemden sonra yoğun bir tarımsal üretim ve kilise yapılanmasının olduğuna dikkat çekmektedir.

Roma İmparatorluğu'ndaki en önemli vergi *annona* adındaki toprak vergisi olmuştur (Çakmak, 2011, s.171). Yüksek vergilerin yükü altında sıkıntılar yaşayan yerel zengin sınıf, ekonomik kriz karşısında neredeyse parçalanmak üzere olan imparatorlukta daha iyi bir mertebeye gelmek yerine, var olan konumlarını koruma yoluna gitmeyi denemiştir. Böylece *neokoros* unvanına sahip olup özellikle Geç Antikçağ'da bazı muafiyetler elde etmeyi birinci amaç edinmişlerdir.

Özellikle IV. yüzyılda çıkan kanunlar ile bu zengin sınıf ekonomik sıkıntılardan kurtulmayı denemiş olmalıdır. Bunlardan biri senatör olmak diğeri ruhban sınıfına geçmektir. *Codex Theodosianus* ve *Codex Iustinianus*'da kiliselerin, din adamlarının ve onların ailelerinin IV. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren ruhban sınıfında olmanın ayrıcalığıyla çeşitli vergi muafiyetlerinden faydalandıkları bilinmektedir (Çakmak, 2011, s. 173). Özellikle *Codex Theodosianus*'da 320, 343, 356, 360 ve 361 yıllarında çıkan kanunlarda din adamlarından ve gençlerden vergi alınmadığı görülmektedir. Bu kanunlardan CTh. 16.2.10'daki bilgiler dikkat çekicidir:

Imp. Constantius et Constans aa. universis episcopis per diversas provincias ut ecclesiarum coetus concursu populorum ingentium frequentetur, clericis ac iuvenibus praebeatur immunitas repellaturque ab his exactio munerum sordidorum... = ...İmparatorlar Constantius ve Constans zamanında tümü farklı eyaletlerin kiliselerinin (temsil ettiği) dikkate değer halkların piskoposları bir araya toplanır. Yoksulların ödüllendirilmesi için din adamlarına ve gençlere (vergi) muafiyeti önerilir, onlardan alınan vergi reddedilir.

Öte yandan IV. yüzyılda yaşamış bazı din bilginlerinin “*ticareti hursa kapılmadan yapmanın faydalı olacağı*” şeklindeki beyanları, ruhban sınıfının daha fazla zenginleşmesini teşvik edici olmalıdır. Bu düşüncenin altında, zengin bir Hıristiyan'ın birçok yeni insanın Hıristiyanlıkla tanışmasını sağlayacağı ve böylece dinin yayılmasına katkıda bulunacağı anlayışı yatmaktadır. Bunun için de yeni kiliselerin yapılması ve bunları yapan kişilerin desteklenmesi fikrinin yaygınlaştığı düşünülmektedir. İşte bu nedenle kiliseler, artık yerel ve merkezî yönetimde giderek daha çok söz sahibi olmaya başlar (Çakmak, 2010, s. 155).

Cilicia ve Isauria bölgelerinde aynı alan içinde birden çok kilise olmasının teolojik bakış açılarındaki ayırımdan kaynaklandığı da söylenebilir. Bu dönemdeki dinî tartışmalar nedeniyle bir merkezdeki cemaat içinde hem Tek Doğa Öğretisi (*monophysist*) hem de Çift Doğa Öğretisi'ne (*diophysist*) inanan bireyler olabilir. Bu durumda her öğretinin kendine ait kilisesinin olması kaçınılmazdır.

Kilise yaptığında devlete daha az vergi ödeyecek toprak sahiplerinin kendi arazilerinde inşa faaliyetine yönelmiş olmaları, Cilicia ve Isauria'da görülen çok sayıda kiliseyi açıklayan bir başka nedeni oluşturmaktadır.

Bunlara ek olarak dönemin din bilginlerinin ticaret hakkındaki beyanları, kiliselerin özel mülkiyet edinmeyi bir dinî görev kabul etmelerini sağlar. Böylece zengin bir Hıristiyan'ın bu dine inanmayan birçok kişiyi yeni inanca çekebileceği ve yeni dinin yayılmasında etkin rol oynayabileceği düşünülmüş olabilir (Çakmak, 2011, ss. 176-178).

Doğu Roma imparatorları içinde birçok kilise yaptırdığı ya da yapımına katkı sağladığı bilinen en önemli kişilerden biri, İmparator Zeno'dur. Isaurialı Zeno, V. yüzyıl Doğu Roma siyasî tarihinde önemli bir rol üstlenir. Öncülü I. Leo'nun kızı ile evlendikten sonra Doğu Roma tahtına oturan Zeno döneminde başkent siyasetinde Isaurialıların etkileri büyük artış göstermektedir. Tahtı yaklaşık iki yıllığına (474-475) terk eden Zeno'nun bu süreyi Isauria'da Sbide ve Olba'da geçirdiği yazılı kaynaklar tarafından doğrulanmaktadır. Isaurialı bir komutan ve Doğu Roma imparatoru olmanın yanı sıra Zeno'nun tarihsel süreçte öne çıkan en önemli özelliği, bilhassa dinî yapılar inşa ettirmesidir.

Zeno'nun egemenliği döneminde başta Isauria olmak üzere Anadolu'nun birçok merkezi, Doğu Akdeniz, Mısır ve Mezopotamya gibi bölgelerde çok sayıda kilise inşa ettirdiği anlaşılmaktadır. Bu merkezlerdeki kiliselerin Zeno dönemi ile ilişkilendirmesine karşı çıkan bazı görüşler

bulunmakla birlikte, aynı dönemde kilise sayısındaki artış, yazılı kaynakların verdikleri bilgiler ve söz konusu bölgelerdeki kilise yapılarındaki mimari karakterde görülen bütünlük, İmparator Zeno döneminde yapılan kiliseler önermesini çok daha güçlü kılmaktadır.

Özellikle Isauria bölgesini bu tarz mimari faaliyetler için merkez bölge seçtiği anlaşılan Zeno'nun, burayı kiliseler ve manastırlar ile donattığı görülmektedir.

Çalışmada değinilen söz konusu yapılardan çok azının arkeolojik kazısının yapılmış olması karşılaştırma imkânını kısıtlasa da 2011 yılından itibaren kazılmaya başlanan Olba Manastırı'nda ulaşılan sonuçlar, söz konusu manastır ve Zeno dönemi ile ilişkilendirilen diğer kilise-manastır yapıları arasında mimari üslup ve tarzdaki yakın benzerliği ortaya açıkça koymaktadır.

Isauria'da XX. yüzyılın başlarında yapılan çalışmalar ile tespit edilen birçok yapının Zeno'nun egemenliği döneminde inşa edildiği bilinmektedir. Zeno'dan sonra bölgedeki imar faaliyetlerindeki büyük gerileme, net biçimde görülmektedir. İmparator Zeno'dan sonra başa geçen İmparator Anastasius (İmp. 492-518) döneminde Isaurialıların başkentte yönetime müdahale eden güçleri kırılmış olabilir. Anastasius, Isaurialıların dirençleri kırılıncaya kadar onlarla mücadele eder ve sonunda Isauria halkını göç etmeye zorlar. Doğu Roma güçleriyle Isaurialıların arasında 492-498 yılları arasında süren savaşın sonunda Isaurialılar, Thracia bölgesine göç ettirilir (Ostrogosky, 1981, s. 60; Kosinski, 2010, s. 204).

Bu tarihten sonra Isauria'da herhangi bir imar faaliyeti yapılmaz. Yapımına başlanan bazı yapıların inşasının Zeno'nun ölümünden sonra tamamlanmamış olması da bölgedeki sıkıntılı sürecin bir tezahürüdür (Ostrogosky, 1981, s. 60; Kosinski, 2010, s. 204).

Bölge hakkındaki çalışmalarda Zeno dönemi ile ilişkilendirilen kilise yapılarına, Olba Manastırı'nın da eklenmiş olması bu çalışmayı özgün kılmaktadır. Kiliseler arasındaki mimari plan ve mimari plastik eserler arasındaki yakınlık dışında, yapının Zeno döneminde inşa edildiğini gösteren epigrafik bir veriden henüz yoksa da bölgede Zeno'nun çok sayıda yapı inşa ettirdiği ve yapı inşa etmeyi sevdiği Eskiçağ kaynakları dışında Nephelis'te¹⁸ bulunan bir yazıttan da anlaşılmaktadır.

Karamut'un belirttiğine göre yazıt kentin tapınağından *odeion*'a giden yolun kenarında bir tarafa atılmış vaziyette bulunmuştur. MS V. yüzyıla verilen yazıtta, genellikle gaddar ve zalim bir imparator olarak bilinen Zeno hakkında övücü ifadeler yer almaktadır. Konumuz bağlamında yazıtta yer alan ifadelerden özellikle kentin mimari bakımdan restorasyonu ile ilgili satırlar dikkat çekicidir. Anamur Müzesi'ne taşındığı kaydedilen yazıtta İmparator Zeno ile ilgili şunlar kaydedilmektedir: “...*Ey dünya hâkimi Zenon, Sonsuza kadar yaşayınız. Cömertliğiniz sayesinde kentin kendisi yenileniyor. Nice yıllar dünya hâkimine, nice yıllar kontumuza...*”¹⁹. Yazıtta görüldüğü üzere Zeno, çeşitli sözler ile övülmektedir. Bu övgünün odak noktalarından biri, Nephelis'te gerçekleştirdiği yenileme ve restorasyon faaliyetleridir.

“*Cömertliğiniz sayesinde kentin kendisi yenileniyor*” ifadesi ile kentte yeni yapıların yaptırıldığı ve eskilerin de elden geçtiğine ilişkin bilgiler yer almaktadır. Dönemin yazılı kaynaklarında kilise inşa ettirme özelliğiyle dindarlığı ve cömertliği vurgulanan Zeno'nun, Nephelis'te bulunan yazıtta kenti yenileyen bir imparator olarak zikredilmesi, Cilica-Isauria bölgelerine MS V. yüzyılda yapmış olduğu katkıların somut bir kanıttır. Kentin Geç Antik Çağ'da uğradığı tahribattan sonra

¹⁸ Nephelis kenti lokalizasyonu sorunlu olmakla birlikte Hild-Hellenkemper'in çalışmasında Örenyeri olarak belirlenmektedir. Nephelis, Gazipaşa-Anamur arasındadır. Karamut 1995, 32. Nephelis ve yapıları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Karamut-Russell, 1999, ss. 355-371.

¹⁹ Karamut, 1995, s. 33; Karamut-Russell, 1999, s. 364; Nephelis'te incelenen yapıların hiçbirinde Hristiyanlık kullanımı saptanamamaktadır. Ancak yoğun bitki örtüsü altında birçok yapı bulunmaktadır. En azından bir kilisenin kentte bulunması gerekir. MS V. Yüzyıl ortalarında kentte önemli bir Hristiyan topluluğun yaşamakta olduğuna kuşku yoktur. Nitekin 451 yılındaki Chalcedon Konsili'nde kentin piskoposu Antonius, Seleucia metropoliti Basileus ile yer almıştır. Ayrıca Isauria eyaleti piskoposluklarına ait Notitia'larda da Nephelis'in adı bulunmaktadır, bkz: Karamut-Russell, 1999, s. 371.

İmparator Zeno döneminde yenilendiği düşünölmektedir. MS 2. ve 3. yüzyıl başlarında bölge genelindeki parlak dönemden sonra söz konusu kentin, pek çok sıkıntı ile karşılaştığı bilinmektedir. Öncelikle Pers ilerleyişi sırasında yoğun askeri harekâta sahne olur. Bu askeri harekâta karşı alınan önlemleri kentteki yapılarda görölen çok miktardaki devşirme malzeme doğrulamaktadır. Ardından bölge, Isauria isyanlarının etkisine girer. İsyancıların Nephelis'i etkileyip etkilemediğini yüzeydeki malzemeden kestirmek zordur. Ancak akınların etkilerinin yarattığı koşullar, Azize Thecla'nın Mucizeleri'nde bahsedilen Selinus'a dair bilgilerden anlaşılabilir. İsyancıların eline geçen Selinus ile Nephelis'in aynı kaderi paylaşmaları olasıdır. Yapıların tahribata uğradığı yukarıdaki Zeno'yu öven yazıtla da kanıtlanmaktadır (Karamut-Russel, 1999, s. 370).

Bölgede Zeno dönemine tarihlendirilen kilise yapılarına bakıldığında hem plan hem de mimari plastik eserler bakımından ortak özelliklerin olduğu görölmektedir. Mimari plan ve düzen bakımından daha çok Kuzey Suriye yapı özellikleri görölmürken, yapıların iç dekorasyonunda ise başkente bağlılığın olduğu anlaşılmalıdır. Suriyeli yapı ustalarının başkent yapılarında çalıştıkları kaydedilmektedir. Aynı şekilde Cilicia ve Isauria bölgelerinden ustaların da başkentte hizmet verdikleri bilinmektedir.

Cilicia ve Isauria bölgelerindeki yapılarda ortak mimari özellikler bu çerçevede değerlendirildiğinde, Isaurialı yapı ustalarının eğitimlerini belki de Zeno'nun kendilerine sağladığı imkânlar ile- başkent atölyelerinde görevli Suriyeli yapı ustaları ve mimarlardan aldıkları, edindikleri bu bilgileri bölgelerine gelerek yapılara yansıttıkları düşünölebilir. Uygulama ve düzenleme bakımından dışardan etkiler olsa da malzeme ve materyalin kullanımında yerellik, ancak böylelikle açıklanabilir.

Antik Kaynaklar

Evagrius Scholasticus

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Historia Ecclestica, The Ecclestical of Evagrius with the Scholia History (Ed.) with Introduction Critical Notes and Indices* by J. Bidez and L. Parmentier, London, 1898.

Photius, *Bibliotheca*

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Photius, Bibliotheca. Ex Recensione Immanuelis Bekkeri*, Tomus Prior, Berrolini, 1821.

Modern Kaynaklar

Canevello, S.A. (2004). Iconiumlu Azize Thecla Yaşamı ve Mucizeleri. *Olba*, Sayı (X). Mersin: Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi Yayınları.

Canevello, S.A-Özyıldırım, M. (2009). Constantinopolis Tahtında Isaurialı bir İmparator: Zeno, *Lucerna. Klasik Filoloji Yazıları*, ss.16-28.

Çakmak, Ü. (2011). Geç Antik Dönemde Cilicia ve Isauria'da Kilise Sayısının Artış Nedenleri Üzerine Bir Deneme. *Seleucia ad Calycadnum, I* içinde (ss. 167-181). İstanbul: Olba Kazısı Yayınları.

Çelik, M. (1996). *Süryani Tarihi*. İstanbul: Ayraç Yayınları.

Davis, J.S. (2008). *The Cult of St. Thecla – Tradition of Women's Piety in Late Antiquity*. Oxford: Oxford University Press.

Erten, E. (2014). Arkeolojik Veriler ve Tarihsel Olaylar Işığında Olba'da Yerleşimin Son Bulması. *Seleucia ad Calycadnum IV* içinde (ss. 57-72). İstanbul: Olba Kazısı Yayınları.

Elton, H. (2002). Alahan and Zeno. *Anatolian Studies*, 52, ss. 153-157. Published by British Institute at Ankara.

- Forsyth, G.H. (1957). Architectural Notes on a Trip Through Cilicia, *DOP*, 11, s. 223-236.
- Gough, M. (1972). The Emperor Zeno and Some Cilician Churches, *Anatolian Studies*, Vol 22, ss. 199-212. Published by British Institute at Ankara.
- Gough, M. (1985). *Alahan- An Early Christian Monastery in Southern Turkey*. Pontifical Institute of Medieval Studies.
- Gregory, T. (2008). *Bizans Tarihi* (Çev. Esra Ermert). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Harrison, M. (1993). *Monumenti e urbanistica nella città, in: la civiltà bizantina aggetti e messaggio, a cura di Andre Guilho*. Roma.
- Herzfeld, E., Guyer, S. (1930). Meriamlik and Korcykos- Zwei Christliche Ruinenstaetten des Rauchen Kilikiens. *Monumenta Asiae Minoris Antiqua*, Vol (II). The Manchester University Press.
- Hellenkemper, H. (1986). Die Kirchenstiftung des Kaisers Zenon im Wahlfahrtsheiligtum der Heiligen Thecla bei Seleukeia. *Wallraf Richartz Jahrbuch*, 47, ss. 63-90.
- Hild, F., Hellenkemper, H. (1990). *Kilikien und Isaurien*. Tabula Imperii Byzantini 5, Wien.
- Hild, F., Hellenkemper, H., Salies, G.H. (1990). Kommagene-Kilikien-Isaurien. Marcell Restle (Hrsg.), *Reallexikon Byzantische Kunst* Band:IV içinde (ss. 182-356). Stuttgart: Anton Hiersmann.
- Hill, S. (1996). *The Early Byzantine Churches of Cilicia and Isauria*. USA: Birmingham Byzantine and Ottoman Monographs Volume 1.
- Karamut, İ. (1995). Dağlık Kilikya Kentleri. *1994 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları* (s.28-54). Ankara: TC Kültür Bakanlığı Anadolu Medeniyetleri Müzesi.
- Karamut, İ., Russell, J. (1999). Nephelis, a recently discovered town of coastal Rough Cilicia. *Journal of Roman Archaeology* Vol.12, ss. 355-371.
- Keser Kayaalp, E. (2008). *Church Architecture of Northern Mesopotamia AD 300-800*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). PhD thesis submitted to University of Oxford, Michaelmas.
- Kosinski, R. (2010). *The Emperor Zeno, Religion and Politics, Publikacja dofinansowana przez Wydział Historyczno- Sojyologiczny i Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku*. Cracow.
- Kosinski, R. (2010). *The Emperor Zeno's Church Donations, Hortus Historiae*. Cracow: ss. 635-649.
- Krautheimer, R. (1986). Early Christian and Byzantine Architecture. Great Britain, Moskos, John, *Pratum Spirituale in Patrologia Graeca*, 87. 3, ss. 2847-3116.
- Megav, A.H.S. (2006). The Campanopetra reconsidered: The Pilgrimage Church of Apostle Barbanas. In E.H. Jeffrys (Ed.), *Byzantine Style, Religion and Civilization: in Honour of Sir Steven Runciman* (s. 394-404). Cambridge.
- Ostrogosky, G. (1981). *Bizans Devleti Tarihi* (Çev. F. Işıltan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özyıldırım, M. (2007). Arminum ve Seleucia ad Calycadnum Konsilleri: 359 İkiz Konsiller Yılı. *Olba- Sayı (XV)*, ss.1-42. Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi, KAAM Yayınları.
- Özyıldırım, M., Ünalın, H.S. (2011). Isauria Dağlarında Hıristiyan Manastırcılığının Bir Örneği: Olba Manastırı. *Seleucia ad Calycadnum I* içinde (ss. 147-166). Olba Kazısı Yayınları.
- Özyıldırım, M. (2012). Olba Manastırı Hakkında Arkeolojik ve Yazınsal Yeni Bilgiler. *Seleucia ad Calycadnum, II* içinde (ss.105-118). Olba Kazısı Yayınları.
- Özyıldırım, M. (2013). Olba Manastırı: 2012 Kazı Sonuçları ve Merkez Mekânlar Üzerine Düşünceler. *Seleucia ad Calycadnum III* içinde (ss. 213-224). Olba Kazısı Yayınları.
- Özyıldırım, M. (2015). Olba Manastırı 2014 Kazı Sonuçlarının Değerlendirilmesi. *Seleucia ad Calycadnum, V* içinde (ss. 79-100). Olba Kazısı Yayınları.

Özyıldırım, M. (2016). 2015 Yılı Kazıları ve Kuzey Kilisesi'ndeki Çalışmaların Değerlendirilmesi. *Seleucia*, Sayı VI içinde (ss. 181-201.). Olba Kazısı Yayınları.

Özyıldırım, M., Yeğın, Y. (2017). Olba Manastırı Kuzey Kilisesi (Diakonikon), Bizans Dönemi *Opus Sectile* Taban Döşemesi. *Seleucia*, VII içinde (ss. 47-68). Olba Kazısı Yayınları.

Özyıldırım, M., Yeğın, Y. (2018). Olba Manastırı Kuzey Kilisesi'nin Değerlendirilmesi. *Seleucia*, VIII içinde (ss. 165-190). Olba Kazısı Yayınları.

Ünal, A.- Girginer, S. (2007). *Kilikya-Çukurova, İlkçağlardan Osmanlılar Dönemi'ne Kadar Kilikya'da Tarihi-Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji*. İstanbul.

Elektronik Kaynaklar

The Catholic Encyclopedia (1912). Petridies “Olba”, 08.09.2019 tarihinde <http://www.newadvent.org/cathen/11235a.htm> adresinden edinilmiştir.

